

ЎЗБЕКИСТОН-ҚОЗОҒИСТОН МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ГЕОГРАФИК ЖИҲАТЛАРИ

Жумаханов Ш.З., Қудратова У.М. (НамДУ)

Таянч сўзлар: Сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий алоқалар, чегараларини демилитация ва демаркация қилиш, транспорт каридорлари, иқтисодий ҳамкорлик ва ягона иқтисодий макон.

Резюме: В статье дается анализ политических, социально-экономических и культурных аспектов Узбекско-Казахских отношениях.

Summary, the article gives analyzes the political aspects of the Uzbek-Kazakh relations.

Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари ўртасидаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий алоқалар мустақиллик йиллари аввалбошиданок йўлга қўйилган бўлиб, бу муносабатлар мазмуни ва масштабига кўра 2 йўналишдаги характерга эга. Чунончи, давлатлараро муносабатларнинг **биринчи** йўналиши – Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ҳамкорлик ва ядровий, экологик хавфсизлик соҳасидаги алоқаларни, **иккинчи** йўналиш – 1992 йилнинг 23 ноябрида ўрнатилган дипломатик алоқалар замирида мамлакатлар ўртасидаги бевосита иккиёқлама муносабатларни қамраб олади.

Минтақавий кўламдаги муносабатлар Марказий Осиёда ягона иқтисодий маконни шакллантириш, минтақавий хавфсизликни таъминлаш, уюшган жиноятчилик, наркотраффик ва халқаро терроризмга қарши кураш, трансчегаравий дарёлар ва сув ҳавзаларидан биргаликда фойдаланиш, трансконтинентал транспорт йўлакларини ташкил этиш, Марказий Осиёни ядровий қуролдан холи зонга айлантириш, минтақа ички муаммоларини биргаликда ҳал этиш каби масалаларга қаратилган бўлса, Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасидаги бевосита иккиёқлама муносабатлар қуйидаги йўналишларни кўзда тутди:

1. Ижтимоий-иқтисодий ҳамкорлик ва ягона иқтисодий маконни шакллантириш. Илк бор 1993 йилнинг 28 июлида Алмати шаҳрида Қозғистон ва Ўзбекистон ўртасида 1994-2000 йилларда иқтисодий интеграцияни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида битим имзоланган. Шунингдек, 2006 йилда давлатлар ўртасида 2007-2016 йилларда стратегик иқтисодий ҳамкорлик Дастури ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон ва Қозғистон савдо-иқтисодий алоқалар ҳажми бўйича МДҲ тузилмасида Россиядан кейинги 2-ўринни, Марказий Осиё минтақасида 1-ўринни эгаллайди. Бугунги кунда Қозғистоннинг улуши Ўзбекистон экспорти ҳажмида 7 фоизни, импортдаги улуши 10,9 фоизни ташкил этади.

Мамлакатларнинг товар айланмаси 2013 йил ҳолатига кўра 2,5 млрд. АҚШ долларига тенг бўлди ва 2012 йилга нисбатан 28 фоизга ошди. 2012 йилнинг 21-22 декабрь кунлари Қозғистон Республикаси Бош вазирининг Ўзбекистонга ташрифи чоғида мамлакатлар ўртасида ташқи савдо айланмасининг 2015 йилгача бўлган истиқболи 5,0 млрд. АҚШ долларига етказилиши таъкидланиб ўтилган¹.

Савдо-иқтисодий алоқаларнинг асосий йўналишлари – углеводород ресурслари (Қозғистон табиий газ импортининг 56,2 фоизи Ўзбекистон ҳиссасига тўғри келади), рангли металлургия (Қозғистон алюминий экспортининг 8 фоизи Ўзбекистонга йўналтирилган), кимё ва қурилиш материаллари (Қозғистон гипс импортининг 27,2 фоизи, гипс маҳсулотларининг 29,9 фоизи, цементнинг 24 фоизи, кальций оксидининг 78,8 фоизи, минерал ўғитларнинг 52,5 фоизи, ноорганик кимё маҳсулотларининг қарийб 6 фоизи Ўзбекистон ҳиссасига тўғри келади), озиқ-овқат (Ўзбекистон улуши Қозғистон ун экспортида 49 фоизни, тамаки маҳсулотлари экспортида 12 фоизни ташкил этади), енгил sanoat

¹ Ўзбекистон ва Қозғистон до 2015 йилга қадар савдо айланиши до \$5 млрд. Манбаа: <http://www.12uz.com/news/show/economy/12528/>

маҳсулотлари (Қозоғистон текстил маҳсулотларининг 9,1 фоизини Ўзбекистон улушидир), транспорт, банк хизматлари ва бошқаларни ташкил қилади².

2. Ҳар томонлама ҳамкорлик ва абадий дўстликни мустаҳкамлаб бориш. Бу борада, 1992 йилнинг 24 июнида “Ўзбекистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси ўртасида дўстлик, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисида”ги Шартнома, 1998 йилнинг 31 октябрида “Қозоғистон Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси ўртасида абадий дўстлик тўғрисида”ги Шартномаларни келтириб ўтиш мумкин. 2013 йилнинг 13-14 июнь кунлари Қозоғистон Республикаси Президенти Н.Назарбоевнинг Ўзбекистонга расмий ташрифи чоғида Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида стратегик ҳамкорлик тўғрисида шартнома имзоланди. Шартномага кўра, стратегик ҳамкорлик сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт-коммуникацион, сув-энергетика, экологик, ижтимоий-маданий, ҳарбий-техник йўналишларни камраб олади.

3. Икки давлат ўртасида давлат чегараларини демилитация ва демаркациялаш. Ўзбекистон ва Қозоғистон давлат чегараларининг умумий узунлиги 2203 км.ни ташкил этиб, бу жами Қозоғистон давлат чегаралари узунлигининг 15,7 фоизига, Ўзбекистон жами давлат чегараларининг 35,4 фоизига тенгдир. “Ўзбекистон Республикаси ва Қозоғистон Республикаси ўртасида Қозоғистон-Ўзбекистон давлат чегараси тўғрисида”ги Шартнома 2001 йил 16 ноябрда имзоланган. Ҳозирги пайтда давлатлар ўртасидаги чегарани демаркациялаш билан боғлиқ музокаралар фаол олиб борилмоқда. Биргина 2014 йилнинг ўзида ҳукуматлараро ишчи гуруҳлар даражасидаги учрашувлар 27-31 январь кунлари Алматида, 31 март-4апрель кунлари Тошкент шаҳрида ўтказилган.

4. Ташқи меҳнат ресурслари оқимини мамлакатлараро масштабда ташкил этиш. 2012 йилнинг 23 августида Тошкент шаҳрида “Ўзбекистон ва

² Внешняя торговля Республики Казахстан за 2007-2011 гг. Статистический сборник. – Астана, 2012 г. Стр-106-165.

Қозоғистон ўзаро манфаатли ҳамкорлигига 20 йил: ўтмиш, бугун ва истиқбол” халқаро илмий-амалий анжумани доирасида Қозоғистон Республикасининг Ўзбекистондаги элчиси Борибай Жексембин айна шу масала бўйича ҳукуматлараро келишув юзасидан музокаралар олиб борилаётганлиги таъкидлаган³. Айна чоғда, Қозоғистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг миграция масалалари бўйича қўмитаси маълумотларига кўра 1999-2006 йилларда Қозоғистонга жалб этилган ташқи мигрантларнинг 57,6 фоизи Ўзбекистон фуқаролари ҳисобланишган⁴.

5. Этник бирликлар манфаатларини ҳимоялаш. Маълумотларга кўра, бугунги кунда Ўзбекистон ҳудудида 1,5 млн.га яқин қозоқ миллатига мансуб аҳоли истиқомат қилади. Қозоғистон Республикасининг хорижда истиқомат қилувчи қозоқларни Қозоғистонга жалб этишга қаратилган миллий сиёсати фаол характерга эга бўлиб, 2005 йилга қадар 750 мингдан ортиқ қозоқлар доимий яшаш учун қайтиб келганлар. Шундан 285409 нафари муқаддам Ўзбекистонда истиқомат қилганлардир. Бу жами қайтиб келганларнинг 38,1 фоизини ташкил этади⁵.

Бугунги кунда Қозоғистон аҳолининг қарийб 3 фоизини ўзбеклар ташкил этиб, уларнинг умумий сони 511 минг нафарга тенг (2013 й.). Мамлакатда 78 та мактабда ўқув машғулотлари ўзбек тилида олиб борилиб, уларда 74 мингдан ортиқ ўқувчилар таҳсил оладилар. Давлат маблағлари ҳисобидан молиялаштирилдиган ўзбек тилидаги 1 тадан театр, теле- ва радиоканал ҳамда газета фаолият кўрсатади.

Маълумотларга кўра Ўзбекистонда яшовчи қозоқ миллатига мансуб аҳоли сони 1 млн.дан ортиқни ташкил этиб, бу жами аҳолининг 4,1 фоизига тенг. Республикада 522 та ўрта умумтаълим мактабларида қозоқ тили

³ Казахстан и Узбекистан готовы решить правовые вопросы трудовых мигрантов. <http://inform.kz/rus/article/2488871>

⁴ Трудовая миграция в Республики Узбекистана: социальные, правовые и гендерные аспекты. Аналитический сборник. – Т., 2008 г. Стр-17.

⁵ <http://ru.wikipedia.org>

ўқитилади. Шундан 234 тасида фақат қозоқ ва ўзбек тилларида, қолган 288 тасида ўзбек, қозоқ, рус тиллари аралаш тарзда ўқитилади.

“Нурлы жол” давлат газетаси, давлат телерадиокомпанияси “Замандас”, “Дидар”, “Достык” кўрсатувлари трансляция қилинади. Тошкент шаҳри ва вилояти, Сирдарё ва Жиззах вилоятларида Қозоғистон телерадиокомпаниялари кўрсатувлари намойиши йўлга қўйилган.

6. Транспорт-коммуникация тармоқларини ривожлантириш ва трансконтинентал транспорт йўлакларидан ҳамкорликда фойдаланиш.

Маълумки, ҳар иккала мамлакат ҳам очиқ денгизга бевосита чиқа олмайди. Бу борада, айниқса, Ўзбекистон дунёда очиқ денгизга учинчи давлат орқали чиқиш имкониятига эга 2 та давлат бирдир (Европа қитъасида жойлашган Лихтенштейн ҳам шундай мавқеда).

Трансконтинентал транспорт йўлакларидан биргаликда фойдаланишда асосий истиқболли йўналишлар қуйидагилар:

✓ Қозоғистон орқали Россия ва Хитой Халқ Республикасига чиқувчи темир йўл ва автомагистраллардан фойдаланиш;

✓ Ўзбекистон-Туркменистон-Эрон орқали Форс кўрфази ва Европа Иттифоқига чиқувчи Тажан-Серахс-Машҳад темир йўли салоҳиятидан фойдаланиш;

✓ Ўзбекистон-Туркменистон орқали Каспий денгизидан ўтувчи паром транспортдан фойдаланиб Кавказ минтақасига чиқиш, истиқболда Каспий денгизи тубидан газ қувурларини ўтказиш;

✓ Туркменистон-Ўзбекистон-Қозоғистон-Хитой газ қувур магистрالي имкониятларини кенгайтириш орқали биргаликда фойдаланиш;

✓ Ўзбекистон-Қозоғистон-Қирғизистон (шимолий районлари) йўналишидаги электр энергияси ва табиий газ тармоқлари салоҳиятидан биргаликда фойдаланиш;

✓ Ҳайратон-Мозори-Шариф йўналишидаги темир йўл каридорини ривожлантириш ҳисобига Ўзбекистон-Афғонистон-Покистон йўналишидаги темир йўл тармоғидан биргаликда фойдаланиш ва Ҳинд океани ҳавзасига

чиқиш (бу йўналиш 2000 йилнинг 12 сентябрида Санкт-Петербург шаҳрида Россия, Эрон ва Ҳиндистон мамлакатлари ҳукуматлараро комиссияси йиғилишида келишилган “Шимол-Жануб” стратегик транспорт каридорида ўзига хос роль ўйнайди);

✓ 2008 йилда ташкил этилган “Навоий” эркин иқтисодий зонаси таркибидаги Навоий шаҳри аэропортидаги халқаро логистик марказ салоҳиятидан фойдаланиш;

✓ Тошкент-Ўш-Эркаштом-Қошғар континентал халқаро автомагистрали ва унга параллел равишда бунёд этилиши режалаштирилиб келинаётган темир йўл магистрали орқали Ўзбекистон ва Қозоғистоннинг Шарқий Хитой бозорига кириб бориши ва бошқ.

7. Ўзбекистон ва Қозоғистоннинг табиий ресурслар, айниқса, ёқилғи энергетик ресурслар ўта бой захирасига эга эканлигидан келиб чиққан ҳолда, ер ости фойдали қазилмаларини биргаликда ўзлаштириш.

Манбаларга кўра, Қозоғистонда 1225 турдаги минерал хом ашёларга эга 493 та кон мавжуд. Ўзбекистон эса 1800 та истиқболли конга эга. Фойдали қазилмалар захираларининг умумий қиймати 3,5 трлн. долларни ташкил этади.

Айни пайтда Қозоғистон транспорт каридоридан фойдаланган ҳолда Европа ва Хитой бозорига, Ўзбекистон транспорт каридоридан фойдаланган ҳолда Форс кўрфази, Ҳинд океани ҳавзасига чиқиш, табиий ресурслар халқаро транзитини биргаликда ташкил этиш истиқболга эга ҳисобланади.

8. Ҳарбий-техник ва минтақавий хавфсизлик соҳасидаги ҳамкорлик. Қозоғистон ва Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасида мудофаа салоҳияти юқори ҳисобланган мамлакатлардир. Мамлакатларнинг бугунги кундаги мазкур йўналиш бўйича ҳамкорлиги Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти доирасида ташкил этилган. Шунингдек, қатор ҳукуматлараро келишувларга эга.

Юқоридагилар келиб чиққан ҳолда бугунги кунда Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари ўртасидаги мамлакатлараро муносабатлар 2012

йил кузида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг Ташқи сиёсий фаолияти концепцияси”даги асосий тамойиллардан бири – “Ўзбекистон ўзининг яқин қўшнилари билан муносабатларда доимо очиқ, дўстона прагматик сиёсат юритиш тарафдори бўлиб қолади, минтақадаги барча долзарб, сиёсий, иқтисодий ва экологик муаммолар ўзаро манфаатларни ҳисобга олган ҳолда, амалий мулоқат ва халқаро ҳуқуқ нормалари асосида ҳал этилишини ёқлайди. Марказий Осиёнинг муаммолари ташқи кучларнинг аралашувисиз минтақадаги давлатларнинг ўзлари томонидан ечилмоғи зарур”⁶ лигига асосланган.

⁶ Манбаа: <http://www.mcf.uz/uz/online/news/469/>